

کمی سازی مفهوم ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی و بررسی ویژگی های روان‌سنجی پرسش‌نامه آن

mirderikvandi@qabas.net

Ym.abbasi@gmail.com

h.a.safaripsy@gmail.com

رحیم میردریکوندی / استادیار گروه روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
 مهدی عباسی / استادیار گروه روان‌شناسی اسلامی پژوهشگاه قرآن و حدیث
 ک حاجت‌اله صفری / دانشجوی دکتری روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
 دریافت: ۱۳۹۷/۰۱/۱۵ - پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۰۸

چکیده

هدف این پژوهش، ارائه پرسش‌نامه‌ای برای کمی‌سازی مفهوم ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی و تعیین ویژگی‌های روان‌سنجی آن است. برای استخراج مؤلفه‌های مفهومی ثبات قدم از روش تحلیل محتوا و برای بررسی ویژگی‌های پرسش‌نامه از روش پیمایشی استفاده شده است. در روش تحلیل محتوا، آموزه‌های دین جمع‌آوری، طبقه‌بندی و مورد تحلیل قرار گرفته و هفت مؤلفه از منابع اسلامی استخراج گردید. در روش پیمایشی، ارزیابی روایی و اعتبار پرسش‌نامه در نمونه ۲۰۰ نفری که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای از جامعه آماری طلاب حوزه‌های علمیه شهر نجف‌آباد انتخاب شده بودند، بررسی شده است. یافته‌ها نشان داد که پرسش‌نامه ثبات قدم از نظر روایی‌سنجی محتوایی، ملاکی و سازه‌ای از روایی لازم و بالایی برخوردار است. در تحلیل عوامل اکتشافی، پنج عامل به‌دست آمد که عبارتند از: مصمم بودن، پایبندی به ارزش‌ها، هدفمندی متعالی، شکیبایی و تلاش پایدار. اعتبار این پرسش‌نامه با محاسبه آلفای کرونباخ، ۰/۸۴۵ می‌باشد. در نتیجه، پرسش‌نامه ثبات قدم اسلامی می‌تواند به‌عنوان یک ابزار دارای ویژگی‌های روان‌سنجی روایی و معتبر در پژوهش‌های اسلامی و روان‌شناختی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: ثبات قدم، پرسش‌نامه، منابع اسلامی، روان‌شناسی، اعتبار، روایی.

«روان‌شناسی مثبت‌گرا»، جنبشی اجتماعی و عقلانی در رشته روان‌شناسی است که بر توانمندی‌های انسان و چگونگی شکوفا شدن و کامیاب شدن او تمرکز دارد (لوپز و اسنایدر (Lopez & Snyder)، ۲۰۰۳، ص ۴۵). در این راستا، محققان در بررسی عوامل مولد موفقیت، علاوه بر صفات و توانایی‌های شناختی، صفت غیرشناختی دیگری را در پیگیری اهداف بلندمدت معرفی می‌کنند که «ثبات قدم» نامیده می‌شود (داکوورث (Duckworth) و همکاران، ۲۰۰۷). ثبات قدم، به‌عنوان یک توانمندی منشی زیرمجموعه فضیلت شجاعت است و فضیلت شجاعت، به‌معنای مجموعه‌ای از توانمندی‌های هیجانی که عبارت است از: اعمال اراده برای رسیدن به اهداف در مقابل مخالفت‌های درونی یا بیرونی (جوزف (Joseph)، ۲۰۱۵، ص ۵۲۳). روان‌شناسان مثبت، ثبات قدم را به مداومت و تکرار همراه با قصد یک عمل، برای رسیدن به یک هدف، با وجود وسوسه ترک آن کار تعریف می‌کنند (لوپز، ۲۰۰۹، ص ۶۷۸). از نظر آنان، ثبات قدم یعنی به پایان رساندن تلاشی که شروع شده و ادامه دادن آن با وجود موانع. ثبات قدم، یعنی اراده بر انجام یک کار در برابر تکانه‌هایی نظیر خستگی، ناکامی، سختی و ملال و وسوسه انجام کاری راحت‌تر و شاید لذت‌بخش‌تر (سلیگمن و پیترسون، ۲۰۰۴، ص ۲۰۲). داکوورث نیز ثبات قدم را به شور و حرارت فرد برای پیگیری اهداف بلندمدت تعریف می‌کند. این خصیصه، می‌تواند مجموعه‌ای از نشانه‌های واقعی مؤثر در مورد انگیزش و سرسختی و موفقیت در اهداف بلندمدت را پیش‌بینی کند (داکوورث و همکاران، ۲۰۰۷).

در روان‌شناسی مثبت، برای تبیین این مفهوم از دو واژه «perseverance» و «persistence» استفاده شده است (سلیگمن و پیترسون، ۲۰۰۴). آکسفورد (۲۰۱۰)، «perseverance» را این‌گونه تعریف می‌کند: «ثابت بودن و پایداری در طی یک فعالیت، یا حالت. ثابت قدم بودن در پیگیری یک مقصود و کوشش و استقامت سرسختانه» و در تعریف persistence می‌گوید: «استواری یا سرسختی مداوم در مسیری ویژه با وجود مخالفت‌ها و تضادها» (آکسفورد، ۲۰۱۰، ج ۷، ص ۷۲۱).

این مفهوم در منابع اسلامی نیز مورد توجه قرار گرفته است. ثبات قدم آدمی بر آنچه که تصمیم گرفته و اهتمام ورزیده به‌عنوان یکی از کرامت‌های انسانی و اصول فضائل اخلاقی شمرده می‌شود (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۳۳۷). در قرآن کریم، خداوند به کسانی که ثابت قدم و استوار در مسیر حق هستند، بشارت به بهشت و ثمره آن را عدم خوف و حزن عنوان می‌کند (فصلت: ۳۰). به‌گونه‌ای که به پیامبر خود و سایر مؤمنان نیز دستور به استقامت و ثبات قدم می‌دهد (هود: ۱۱۵؛ شوری: ۱۵). ثبات و پایداری است که انسان را در پیشامدهای ناگوار عالم و فشارهای روحی و جسمی، چون سدی آهنین پابرجا نگاه می‌دارد و نمی‌گذارد لغزش و سستی در انسان رخ دهد (موسوی خمینی، ۱۳۸۲، ص ۳۶۱).

از این‌رو، با توجه به اهمیت این موضوع، اندیشمندان علم لغت و اخلاق به تبیین این واژه و اهمیت آن پرداخته‌اند. راجب‌اصفهان‌نی در کتاب مفردات این واژه را به‌معنای پایداری و ضدنابودی و زوال می‌داند

(راغب‌اصفهانى، ۱۴۱۲ق، ص ۱۷۱). علامه مصطفوی نیز این ماده را در مقابل زوال دانسته و می‌گوید: «اصل در معنای این ماده استقرار و ادامه دادن آنچه که بوده می‌باشد» (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۲، ص ۶). ثبات قدم این‌چنین نیز بیان شده است: «ثبات ملکه‌ای است که موجب استحکام ایمان و رسوخ قلب، و اثر آن پایداری در انجام اعمال است که در قرآن از آن به «ثبات قدم» تعبیر شده است و ضد تذبذب و دودلی است» (مظاهری، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۵۵). برخی دیگر، «ثبات قدم را امری ناشی از اطمینان و عقیده قلبی می‌دانند که در راستای نیل به کمال انجام می‌گیرد که افزون بر ثبات ظاهری، طمأنینه درونی را نیز به همراه دارد» (موسوی‌خمینی، ۱۳۸۲، ص ۳۶۲؛ جوادی‌آملی، ۱۳۹۳، ج ۱۷، ص ۱۶۷).

علامه طباطبائی با استناد به کتاب *مفردات راعب*، ثبات قدم را به معنای استقامت دانسته و استعمال هر دو واژه «ثبات قدم» و «استقامت» را در یک معنا می‌داند (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۱۱۷) و استقامت را این‌گونه تعریف می‌کند: استقامت در هر امری به معنای ثابت قدم بودن در حفظ آن و در ادای حق آن به‌طور تمام و کامل است. استقامت خود انسان عبارت است از: پایداری به تمام قوا و ارکان در برابر وظایفی که به وی روی می‌آورد، به‌طوری‌که کمترین نیرو و استطاعتش نسبت به آن وظیفه بی‌اثر نماند (همان، ج ۱۱، ص ۴۸؛ راغب‌اصفهانى، ۱۴۱۲ق، ص ۶۹۲). این معنا را فرهنگ‌نامه‌های فارسی نیز تأیید می‌کنند (دهخدا، ۱۳۷۳، ص ۶۳۷۵؛ معین، ۱۳۷۸). قرشی نیز در کتاب *قاموس قرآن* می‌گوید: «قدم گاهی همراه با ثبات می‌آید و به معنای استقامت است، مثل فَتَرَلْ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا (نحل: ۹۴)؛ یعنی استقامت به تزلزل مبدل شود» (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۲۵۸).

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت: بر اساس منابع اسلامی، مفهوم ثبات قدم، به معنای دوام و استقرار در یک امر، استیفا و انجام آن با تمام قوا و عدم زوال و دو دلی است و می‌تواند به مفاهیمی همچون استقامت، مداومت، عزم، صبر و رسوخ نزدیک و یا همبسته باشد. بر اساس آیات و روایات، ثبات قدم دارای مراتبی است همچون ثبات قدم در ایمان (فصلت: ۳۰)، یا ثبات قدم در جهاد و جنگ (بقره: ۲۵۰)، ثبات قدم در مرحله عمل و انجام فعل (هود: ۱۱۵) و یا ثبات قدم در برابر سختی‌ها و مشکلات (انفال: ۴۵ و ۴۶).

امروزه دامنه پژوهش‌های روان‌شناختی با رویکردهای دینی و اسلامی گسترش می‌یابد، اما گاه ابزارهای متناسب برای اندازه‌گیری سازه‌های مرتبط یافت نمی‌شود. این مشکل، نتایج این‌چنین پژوهش‌هایی را به‌مخاطره می‌اندازد. مهم‌ترین پرسشی که درباره هر نوع ابزاری برای سنجش پرسیده می‌شود، این است که آیا ابزار اندازه‌گیری آنچه را مورد نظر پژوهش است، می‌سنجد یا نه؟ بنابراین، باید مقیاسی را انتخاب کرد که با توجه به مبانی نظری، سازه مورد نظر را به درستی آزمون کند. از این‌رو، ضروری است که با تکیه بر آموزه‌های اسلامی و تحلیل مفهوم‌شناختی آن و با رعایت اصول علمی و استانداردهای تست‌سازی، پرسش‌نامه ثبات قدم ساخته و روان‌سازی گردد.

البته باید توجه داشت که پرسش‌نامه‌هایی برای سنجش مفاهیم روان‌شناختی و از جمله مفهوم ثبات قدم وجود دارد که می‌توان به پرسش‌نامه ثبات قدم *داکوروت* و *کوئین* (۲۰۰۹) و مقیاس سنجش پشتکار کودکان (*PSC*) *لوفی* و

کوهن (Lufi & Cohen) (۱۹۸۷) اشاره کرد. ولی معمولاً این پرسش‌نامه‌ها مربوط به کشورها و فرهنگ‌هایی است که در برخی موارد با سایر فرهنگ‌ها، به‌ویژه فرهنگ‌هایی که شالوده‌اساسی آنها بر دین و آموزه‌های دینی قرار دارد، به گونه قابل ملاحظه‌ای متفاوت است. از این رو، بی‌تردید، زمانی می‌توان یک مفهوم یا سازه روان‌شناختی را مبتنی بر اصول اساسی یک فرهنگ دانست که تعاریف، مؤلفه‌ها و نشانگرهای آن با تکیه بر منابع دینی، اجتماعی، ادبیات، باورها و آموزه‌های آن فرهنگ معین، توسعه داده و تعیین شود. بنابراین، با توجه به اهمیت ثبات قدم در منابع اسلامی، ساخت یک ابزار معتبر که بتواند این سازه را بر اساس آموزه‌های دینی اندازه‌گیری کند، ضروری محسوب می‌شود و می‌تواند علاوه بر گسترش حوزه متون دینی و انعکاس قابلیت کاربرد آن در علم روان‌شناسی، مسیر را برای سایر پژوهشگران در زمینه‌های مختلف پژوهشی هموار کند. بنابراین، مسئله اصلی این پژوهش، تهیه پرسش‌نامه ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن می‌باشد.

روش پژوهش

این پژوهش، به‌طور کلی از نوع تحقیقات بنیادی است که در پی افزایش قلمرو دانش و آگاهی است (دلاور، ۱۳۸۰، ص ۴۸). از طرفی، می‌توان روش تحقیق در این پژوهش را از نوع «توصیفی» دانست که هدف محقق توصیف عینی، واقعی و منظم خصوصیات یک موقعیت یا موضوع است (نادری و سیف، ۱۳۸۷، ص ۳۹). برای تحلیل مؤلفه‌های مفهومی ثبات قدم، از جملات موجود در کتب لغت، اصطلاح و متون اسلامی (قرآن و حدیث) از روش «تحلیل محتوا» برای بررسی محتوای آشکار پیام‌های موجود در متون دینی مرتبط با موضوع استفاده شده است. از سوی دیگر، از آنجاکه هدف نهایی این پژوهش، ساخت پرسش‌نامه در زمینه ثبات قدم است، مستلزم ارزیابی روایی و اعتبار آن به‌صورت میدانی است. به همین دلیل، می‌توان روش تحقیق در این بخش از پژوهش را «زمینه‌یابی» و پیمایشی از نوع پرسش‌نامه‌ای دانست.

این پژوهش متشکل از دو جامعه آماری است: ۱. کلیه طلاب مرد حوزه‌های علمیه نجف‌آباد که در چهار مقطع سطح ۱، سطح ۲، سطح ۳ و درس خارج در سال ۹۸-۹۷ مشغول به تحصیل بوده‌اند. ۲. کلیه طلاب زن حوزه‌های علمیه خاوران شهرستان نجف‌آباد که در سه مقطع سطح ۱، سطح ۲ و سطح ۳ در سال ۹۸-۹۷ مشغول به تحصیل بوده‌اند. حجم جامعه اول به‌طور تقریبی، برابر با ۵۴۳ نفر و حجم جامعه دوم، به‌طور تقریبی، برابر با ۳۲۰ نفر می‌باشد. پس از آن، تعداد ۵۴ نفر برای پیمایش مقدماتی و ۲۰۰ (۱۱۲ مرد و ۸۸ زن) نفر به‌عنوان نمونه برای پیمایش اصلی به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای با واحد نمونه گروه کلاس از کلیه مقاطع، واحدهای گروهی به‌صورت تصادفی ساده نمونه‌گیری شد. این حجم بر اساس شاخص تعداد گویه‌ها انتخاب شد؛ چرا که در روش تحلیل عاملی، برای هر متغیر، ۵ تا ۱۰ نمونه و به‌طور کلی در مجموع تا حداکثر ۳۰۰ نمونه توصیه شده است (سرمد و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۲۷۰). از آنجاکه تعداد متغیرها در پرسش‌نامه، ۲۷ گویه می‌باشد، تعداد نمونه در مرحله نهایی بیش از ۷ برابر تعداد متغیرهاست و آزمون KMO نیز کفایت حجم نمونه‌برداری را برای تحلیل عاملی نشان می‌دهد.

ابزار پژوهش

در فرایند این پژوهش از دو ابزار استفاده شده است: اول، پرسش‌نامه محقق ساخته ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی است که در فرایند تحقیق اعتبار و روایی آن بیان می‌گردد. این پرسش‌نامه به صورت لیکرت پنج‌درجه‌ای (کاملاً موافقم=۵، موافقم=۴، نظری ندارم=۳، مخالفم=۲ و کاملاً مخالفم=۱) طراحی شده است. در این پرسش‌نامه، به ۸ سؤال (۸، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۸، ۲۱، ۲۳، ۲۷) نمره معکوس تعلق می‌گیرد. در اجرای پرسش‌نامه نهایی، در نمونه ۲۰۰ نفری مشخص شد که حداقل نمره ۶۷ نشانگر ثبات قدم پایین و حداکثر نمره ۱۳۰، بیانگر ثبات قدم بالاست.

جدول ۱. آماره‌های توصیفی پرسش‌نامه ثبات قدم اسلامی در مرحله نهایی

تعداد نمونه	پایین‌ترین نمره	بالا‌ترین نمره	میانگین	انحراف استاندارد
۲۰۰	۶۷	۱۳۰	۱۰۰/۳۸۵۰	۱۱/۹۰۸۲۲

همچنین، برای سنجش روایی ملاکی (همزمان)، همبستگی نمرات آزمون محقق ساخته با پرسش‌نامه ثبات قدم (SGS) که توسط داکوورت و کوئین (۲۰۰۹) ساخته شده است، به‌عنوان آزمون ملاک مورد بررسی قرار گرفت. داکوورت و همکاران ابتدا برای سنجش ثبات قدم با دو عامل پشتکار (سخت‌کوشی در عمل) و شوق، پرسش‌نامه‌ای با ۱۲ گویه طراحی کردند که ۶ گویه آن پشتکار و ۶ گویه دیگر اشتیاق را می‌سنجید. پس از آن، داکوورت و کوئین (۲۰۰۹) پرسش‌نامه قبلی را مورد بازبینی قرار داده و فرم کوتاه ۸ سؤالی آن را طراحی نمودند که از ویژگی‌های روان‌سنجی قوی‌تری نسبت به پرسش‌نامه ۱۲ سؤال برخوردار است. این پرسش‌نامه، پنج لیکرتی بوده و ۴ سوال آن (۱، ۳، ۵، ۶) به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شود. داکوورت و همکاران ضریب آلفای کرونباخ این مقیاس را ۰/۸۹ و همبستگی درونی آن را ۰/۶۸ گزارش کرده‌اند (محقق و قاسمی، ۱۳۹۵).

شیوه اجرا و فرایند ساخت پرسش‌نامه

مراحل ساخت پرسش‌نامه ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی و روش انجام کار به شرح ذیل پیگیری شده است:

۱. تدوین مدل مفهومی ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی که با استفاده از منابع اسلامی شامل آیات قرآن و روایات موجود در منابع اسلامی انجام شد. این مرحله، طی چند گام انجام می‌شود: در گام اول، آیات قرآن و گزاره‌های روایی در موضوع پژوهش جمع‌آوری شد. در گام دوم، گزاره‌های قرآنی و حدیثی انتخاب، توصیف و تحلیل شد. در گام سوم، مفاهیم ویژگی‌های موجود در گزاره‌های دینی، درباره ثبات قدم مشخص و تبیین شدند. در گام چهارم، این ویژگی‌ها و مفاهیم به‌عنوان مؤلفه‌های مفهومی ثبات قدم مقوله‌بندی شدند.

۲. گویه‌های پرسش‌نامه بر اساس گزاره‌های دینی تدوین شدند. این کار با توجه به مؤلفه‌های مفهومی استخراج شده و اصول روان‌سنجی انجام شد. برای طراحی گویه‌ها نکاتی مورد توجه قرار گرفت: محدود کردن هر گزاره به یک مفهوم، به کاربردن ساده‌ترین عبارات و پرهیز از به کار بردن گزاره‌های منفی مضاعف، معرف بودن هر گزاره برای یک احساس، طرز فکر یا عقیده (ترندایک، ۱۳۷۵، ص ۴۹). تعداد گویه‌ها بیش از گویه‌های نهایی پرسش‌نامه طراحی شد، چرا که در مراحل تجدیدنظر و تجزیه و تحلیل، احتمالاً تعدادی از آنها حذف می‌شوند. از این رو، خزانه‌ای

متشکل از ۵۵ گویه که گمان می‌رفت با گزاره‌های دینی همگرا هستند، تهیه شد.

۳. بررسی روایی سنجی محتوایی بود که فرم اولیه پرسش‌نامه به ۲۰ نفر از کارشناسان متخصص در علوم اسلامی و دارای تحصیلات عالی روان‌شناختی ارائه گردید و از آنها خواسته شد تا میزان مطابقت گویه‌های ساخته شده با مستندات اسلامی را در طیف لیکرتی چهار درجه‌ای اعلام کنند. همچنین، از آنان خواسته شد تا میزان ضرورت این گویه‌ها را برای آن مؤلفه در قالب سه عنوان «ضرورت دارد»، «ضرورت ندارد، ولی مفید است» و «ضرورت ندارد» مورد سنجش قرار دهند. طبق قانون محاسبه CVI و CVR در صورتی که تعداد ارزیابان ۲۰ نفر باشند، حداقل مقدار CVR (سنجش میزان ضرورت) قابل قبول، باید $0/42$ به بالا باشد. در صورتی که نمرات محاسبه شده برای آنها کمتر از میزان مورد نظر با توجه به تعداد متخصصین ارزیابی‌کننده سؤال باشد، باید از آزمون کنار گذاشته شوند و حداقل مقدار قابل قبول برای شاخص CVI (سنجش میزان مطابقت) برابر با $0/79$ است و اگر شاخص CVI گویه‌ای کمتر از $0/79$ باشد، آن گویه باید حذف شود (فتحی‌آشتیانی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۳۰-۲۷).

۴. اجرای آزمایشی برای بررسی مقدماتی: برای اینکه فرم نهایی پرسش‌نامه تهیه و تنظیم شود، باید پیش‌نویس آن به صورت آزمایشی و مقدماتی بر روی گروهی از افراد جامعه آماری اجرا شود (دلاور، ۱۳۸۰، ص ۱۸۱). بدین منظور، پرسش‌نامه ۳۶ سؤالی (پس از حذف سؤالات نامرتب و غیرضروری از نظر کارشناسان) بر روی ۵۴ نفر از طلاب (۲۸ مرد و ۲۶ زن) حوزه‌های علمیه نجف‌آباد اجرا گردید و منجر به حذف تعداد دیگری از گویه‌ها شد که چرایی و شرح آن در یافته‌های پژوهش خواهد آمد.

۵. بررسی روایی ملاکی و سازه‌ای و اعتبار پرسش‌نامه نهایی: پرسش‌نامه نهایی ثبات قدم اسلامی (۲۷ سؤالی) بر روی ۲۰۰ نفر از افراد جامعه هدف اجرا گردید. برای سنجش روایی ملاک از پرسش‌نامه هم‌ارز داکورث و کوئین (۲۰۰۹) استفاده شد. سنجش روایی سازه با استفاده از روش تحلیل عاملی اکتشافی و همبستگی بین آزمون و خرده‌آزمون‌ها به دست آمد. برای به دست آوردن اعتبار آزمون، آلفای کرونباخ دونیمه پرسش‌نامه سنجیده شد و همبستگی بین آنها به دست آمد. همچنین از ضریب اسپیرمن - براون و ضریب دونیمه‌سازی گاتمن استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

بخش اول: این بخش از یافته‌های پژوهش، شامل استخراج مؤلفه‌های مفهومی ثبات قدم از منابع اسلامی است. نتیجه بررسی‌های پژوهش، طبقه‌بندی گزاره‌های دینی، در هفت گروه است که هر یک، از هفت مفهوم متمایز حکایت می‌کنند. هر یک از این مفاهیم، نشانگر معیارهای لازم برای ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی است. این مفاهیم عبارتند از:

۱. **هدف‌مداری الهی:** این مؤلفه به عنوان یکی از مؤلفه‌های بُعد انگیزشی - عاطفی ثبات قدم بوده و به معنای «پایداری هدفمندانه و بدون انحراف از راهی که شخص انتخاب کرده و او را به تعالی خود می‌رساند» می‌باشد. در

این بین، حرکت در مسیر والاترین هدف؛ یعنی هدف الهی و تلاش برای دستیابی به آن، ارزشمند و پایداری و ثبات قدم بر اساس ستودنی است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَخْزَنُوا» (فصلت: ۳۰)؛ بی‌تردید کسانی که گفتند پروردگار ما الله است، و بر آن پایداری نمودند، فرشتگان بر آنها فرود آیند (و گویند) که هرگز مترسید و غمگین نشوید.

۲. **یقین:** نداشتن شک و تردید و دودلی و داشتن یقین و ثبات قلبی نسبت به تکلیف. این مؤلفه، در قالب بُعد شناختی ثبات قدم بیانگر نیازمندی ثبات قدم به یقین و باور قلبی نسبت به آن تکلیف است. در حدیثی امام رضا^ع می‌فرمایند: «لَا يَنْفَعُ مَعَ الشَّكِّ وَالْجُحُودِ عَمَلٌ نَسَأَلُ الثَّبَاتَ وَ حَسُنَ الْيَقِينَ» (مجلسی، ۴۰۳ق، ج ۶۹ ص ۱۲۴)؛ با شک و انکار هیچ عملی سودمند نخواهد بود. از خداوند ثبات و یقین شایسته می‌طلبیم.

۳. **عزم:** به معنای داشتن اراده‌ای مصمم و راسخ در پیگیری اهداف می‌باشد. این مؤلفه نیز بُعد انگیزشی - عاطفی ثبات قدم است و باید توجه داشت که عزم از جهت کیفیت و دوام به گونه‌ای است که موجب تحقق اراده عمل و ادامه دادن آن می‌شود و بالاتر از اراده است. پیامبر اکرم^ص می‌فرمایند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الثَّبَاتَ فِي الْأَمْرِ وَالْعَزِيمَةَ عَلَى الرَّشْدِ» (همان، ج ۸۳، ص ۳۲۵)؛ خداوندا از تو ثبات در کار و عزم بر هدایت و کمال را مسئلت می‌کنم.

۴. **تبعیت دینی:** یکی از مفاهیمی که در روان‌شناسی و دین به آن توجه شده است، مفهوم «تبعیت» از مراجع مورد احترام و اعتماد است. این مؤلفه، در بُعد رفتاری ثبات قدم به معنای فرمانبرداری از مراجع تعیین‌کننده هدف است که بر اساس آیات و روایات این مراجع، خدا، پیامبر^ص اهل بیت^ع و قرآن می‌باشند. حضرت علی^ع در ضمن حدیثی می‌فرماید: «وَقَدْ قَلْتُمْ رَبُّنَا اللَّهُ فَاسْتَقِيمُوا عَلَى كِتَابِهِ وَعَلَى مِنْهَاجِ أَمْرِهِ وَعَلَى الطَّرِيقَةِ الصَّالِحَةِ مِنْ عِبَادَتِهِ ثُمَّ لَا تَمُرُّوا مِنْهَا وَلَا تَبْتَدِعُوا فِيهَا وَلَا تَخَالِفُوا عَنْهَا» (نهج‌البلغه، خ ۱۷۶)؛ شما گفتید پروردگار ما الله است. اکنون بر سر این سخن پایمردی کنید بر انجام دستورهای کتاب او و در راهی که فرمان داده و در طریق پرستش شایسته او استقامت به خرج دهید، سپس از دایره فرمانش خارج نشوید، در آیین او بدعت نگذارید و هرگز با آن مخالفت نکنید.

۵. **جدیت و سستی نوزیدن:** این بُعد رفتاری به معنای پرهیز از تبلی، اظهار ضعف و اهمال در انجام کار است. بر این اساس، هر کس در کاری که انجام می‌دهد تبلی بورزد، از ثبات قدم برخوردار نیست. خداوند در قرآن کریم در بیان ویژگی برخی از پیروان راستین انبیاء می‌فرماید:

وَ كَأَيِّنَ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَ اللَّهُ يَحِبُّ الصَّابِرِينَ وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَ ثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (آل عمران: ۱۴۶ و ۱۴۷)؛ چه بسیار از پیامبرانی که مردان الهی فراوانی به همراه آنها جنگیدند، پس در مقابل آنچه به آنها در راه خدا رسید سست و ناتوان نشدند و خضوع و تسلیم نشان ندادند و خداوند صابران را دوست دارد و سخن آنها (در شدايد جنگ) جز این نبود که گفتند: پروردگارا، گناهان ما و زیاده‌روی ما را در کارمان بر ما ببخش و قدم‌های ما را استوار بدار و ما را بر گروه کافران یاری ده.

۶. ایستادگی مداوم: پایداری در انجام کارها، به‌معنای مداومت در عمل، بدون آنکه شخص آن را رها کند و یا در طول انجام آن فاصله بیندازد. به عبارت دیگر، ایستادگی مداوم به‌معنای ادای کامل حق یک کار و وظیفه‌ای که بر گردن انسان است و به سرانجام رساندن آن می‌باشد. امام باقر ع می‌فرماید: «اعْلَمُ أَنَّ أَوَّلَ الْوَقْتِ أَبَدًا أَفْضَلُ، فَعَجَّلْ بِالْخَيْرِ مَا اسْتَطَعْتَ؛ وَ أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ - عَزَّ وَ جَلَّ - مَا دَاوَمَ الْعَبْدُ عَلَيْهِ وَ إِنِ قَلَّ» (کلینی، ۱۴۳۹ق، ج ۳، ص ۲۷۵)؛ بدان! محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند متعال آن عملی است که بنده بر آن مداومت نماید (و بر آن استمرار داشته باشد) هرچند اندک باشد.

۷. شکیبایی: تاب‌آوری در برابر مشکلات، سختی‌ها و موانع؛ این بُعد رفتاری، بیانگر این است که شخص ثابت قدم، باید برخوردار از قدرت تحمل مصیبت‌ها و مقاومت در برابر مشکلات و سختی‌ها باشد. طلب صبر و ثبات قدم، یکی از دعاهایی است که مؤمنین از خداوند دارند و می‌گویند: «رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ ثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ» (بقره: ۲۵۰)؛ پروردگارا، بر (دل‌های) ما صبر و شکیبایی فرو ریز و قدم‌های ما را استوار کن و ما را بر گروه کافران نصرت ده.

بخش دوم: بر اساس هریک از مؤلفه‌های هفت‌گانه تعدادی سؤال طراحی شد که مجموع آن به ۵۵ گویه رسید. همان‌گونه که بیان شد، برای سنجش روایی محتوایی پرسش‌نامه، این سؤالات در قالب جدولی آماده شده و به ۲۰ نفر از کارشناسان ارائه شد، تا میزان ضرورت و مطابقت گویه‌ها با مستندات را مورد ارزیابی قرار دهند. نمره لازم برای مطابقت ۰/۷۹ و برای ضرورت ۰/۴۲ بود. براین اساس، ۳۶ سؤال به تأیید کارشناسان رسید و ۱۹ سؤال نیز به دلیل نداشتن شرایط لازم حذف شد.

بخش سوم: برای به‌دست آوردن پایایی و روایی اولیه آزمون، پرسش‌نامه ۳۶ سؤالی ساخته شده به صورت آزمایشی بین ۵۴ آزمودنی اجرا شد. برای سنجش قابلیت پایایی و روایی آزمون عملیات‌هایی که در جدول ۲ آمده است، اجرا شد.

جدول ۲. عملیات‌های آماری اجرای مقدماتی و نتایج آن

عملیات آماری	هدف	نتیجه
بررسی نمودار هیستوگرام توزیع سؤالات	ارزیابی نحوه توزیع سؤالات و حذف سؤالات بدون واریانس یا دارای واریانس پایین	حذف سه گویه ۳، ۲۸، ۳۱
گرفتن نمره همبستگی تک‌تک سؤالات با نمره کل	حذف سؤالات فاقد همبستگی معنادار (کمتر از ۰/۳) با نمره کل آزمون و باقی ماندن سؤالات دارای همبستگی معنادار (بالای ۰/۳) با نمره کل	حذف ۶ گویه (۲، ۸، ۱۱، ۱۴، ۱۵ و ۳۰) و باقی ماندن ۲۷ سؤال دارای همبستگی مثبت معنادار با نمره کل آزمون در سطح ۰/۰۱
بررسی همسانی درونی آزمون به روش الفای کرونباخ	بررسی اعتبار اولیه آزمون	به‌دست آمدن الفای کرونباخ ۰/۸۴۲ (نشانه‌گر اعتبار اولیه بالای آزمون)

بخش چهارم: نتایج مربوط به روایی و اعتبار پرسش‌نامه نهایی در این بخش بیان می‌گردد. یافته‌های مربوط به روایی ملاک این پرسش‌نامه، در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. همبستگی بین ثبات قدم اسلامی و ثبات قدم (SGS)

پرسش‌نامه	تعداد گویه‌ها	میانگین	انحراف استاندارد	ضریب همبستگی پیرسون	سطح معناداری
ثبات قدم اسلامی	۲۷	۱۰۰/۳۸۵۰	۱۱/۹۰۸۲۲	۰/۶۹۳**	.۰۰۰
ثبات قدم (SGS)	۸	۲۷/۸۶۵۰	۵/۴۲۱۶۰		

ضریب همبستگی $0/693$ در سطح معناداری $0/01$ روایی ملاکی پرسش نامه ثبات قدم اسلامی را تأیید می کند. برای تعیین روایی سازه و تعیین عامل ها از روش تحلیل عوامل اکتشافی از روش تحلیل عاملی اکتشافی به روش «مؤلفه های اصلی» و «چرخش واریماکس به همراه بهنجارسازی کایرز» استفاده شد. پیش از اجرای مراحل تحلیل عوامل برای آنکه معلوم شود حجم نمونه انتخاب شده متناسب روش تحلیل عاملی می باشد، از آزمون «کفایت نمونه برداری (KMO)» و آزمون «کرویت بارتلت» استفاده شد. یکی از مفروضه های تحلیل عاملی، این است که همبستگی جزئی بین سوالات خیلی زیاد نباشد. در این صورت، «هم خطی چندگانه» رخ می دهد و چنین داده هایی را نمی توان به عوامل مشخصی دسته بندی کرد. میزان همبستگی جزئی بین گویه ها با استفاده از شاخص (KMO) مشخص می شود. این شاخص که معیاری برای «کفایت نمونه گیری» نامیده می شود، نشان می دهد که تا چه اندازه نمونه گیری مناسبی از متغیرها بر اساس «همبستگی دویه دو» و «همبستگی جزئی» به عمل آمده است. هر چه اندازه این شاخص به یک نزدیک تر باشد، «کفایت نمونه گیری» بهتری در انتخاب گویه ها برای تحلیل عامل وجود داشته است. نقطه برش اندازه این شاخص، $0/6$ بیان شده است؛ یعنی اگر شاخص KMO بالاتر از $0/6$ باشد، ملاک «کفایت نمونه گیری» برآورد شده است (مولایک، 2010 ، ص 241). نتایج مربوط به این عملیات آماری، در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴. آزمون بارتلت و کفایت نمونه برداری

نتایج	آماره ها
$0/807$	کفایت نمونه برداری به روش KMO
$1307/489$	خی دو
351	درجه آزادی
$0/000$	سطح معناداری

همان طور که در جدول ۴ مشاهده می شود، شاخص کفایت نمونه برداری KMO برابر با $0/807$ (بیشتر از $0/6$) بوده و در نتیجه آزمون کفایت نمونه نشان می دهد که حجم نمونه مورد نظر برای تحلیل عوامل مناسب است. همچنین، نتایج آزمون کرویت بارتلت با درجه آزادی 351 و مجذور کای $1307/489$ در سطح $0/0001$ معنادار است. بنابراین، ماتریس همبستگی داده ها، برای تحلیل عاملی دارای اطلاعات معنادار است (سرمد و همکاران، 1395 ، ص 270).

در این پژوهش، برای استخراج عوامل از روش تحلیل اجزای اصلی استفاده شد. در این روش، هدف این است که تعداد زیادی از متغیرهای آشکار (سوالات پرسش نامه) بتوانند توسط تعداد کمی از متغیرهای پنهان مورد تبیین و پیش بینی قرار گیرند. در روش تحلیل اجزای اصلی، در هنگام تحلیل ماتریس، اجزایی انتخاب می شوند که ارزش ویژه آنها برابر یا بیشتر از ۱ باشد. مقدار ویژه، تغییرات قابل تبیین واریانس است که برای تبدیل معادلات پیچیده به معادلات ساده استفاده می شود (سبحانی فر و خرازیان، 1391 ، ص 116). پس از آن، برای ساده تر ساختن و قابل فهم تر کردن ساختار عاملی، عامل های مذکور انتخاب و چرخش متعامد به شیوه واریماکس بر روی آنها اجرا شد (سرمد و همکاران، 1395 ، ص 271) که نتایج آن در پی می آید.

به اعتقاد پژوهشگران در تحلیل‌های عاملی، بار عاملی $۰/۳$ نشانگر این است که ۹ درصد از واریانس تبیین شده، به اندازه‌ای هست که بتوان بار عاملی را چشمگیر دانست. بنابراین، در تحلیل‌های عاملی با حجم حداقل ۱۰۰ نفر، بار عاملی $۰/۳$ ملاک معقول و مناسبی بوده و معنادار تلقی می‌شود (همان). از این‌رو، بر اساس اطلاعات به‌دست‌آمده پس از چرخش عوامل پنج عامل به‌عنوان عوامل اصلی پرسش‌نامه ثابت قدم اسلامی انتخاب شد.

جدول ۵. مؤلفه‌ها و توصیف واریانس کل

مؤلفه	ارزش‌های ویژه اولیه			مجموع ضرایب فاکتورهای چرخش داده نشده			مجموع ضرایب فاکتورهای چرخش داده شده		
	واریانس کل	درصد واریانس	درصد جمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد جمعی	واریانس کل	درصد واریانس	درصد جمعی
۱	۶/۸۵۷	۲۵/۳۹۱	۲۵/۳۹۱	۶/۸۵۷	۲۵/۳۹۱	۲۵/۳۹۱	۴/۸۳۱	۱۷/۸۸۹	۱۷/۸۸۹
۲	۲/۹۰۷	۱۰/۷۶۴	۳۶/۱۵۵	۲/۹۰۷	۱۰/۷۶۴	۳۶/۱۵۵	۳/۲۱۵	۱۱/۱۸۴	۲۹/۰۷۳
۳	۱/۷۴۵	۶/۴۶۳	۴۲/۶۱۸	۱/۷۴۵	۶/۴۶۳	۴۲/۶۱۸	۲/۲۸۳	۸/۴۵۷	۳۷/۵۳۰
۴	۱/۴۲۱	۵/۲۶۳	۴۷/۸۸۱	۱/۴۲۱	۵/۲۶۳	۴۷/۸۸۱	۲/۱۱۷	۷/۸۱۹	۴۵/۳۴۹
۵	۱/۳۶۶	۴/۶۸۹	۵۲/۵۷۱	۱/۳۶۶	۴/۶۸۹	۵۲/۵۷۱	۱/۹۹۹	۷/۴۰۴	۵۲/۵۷۱
جمع کل									

بر اساس اطلاعات جدول ۵، ارزش ویژه عامل‌های مذکور، ۱ و بزرگ‌تر از آن است و پنج عامل مذکور در مجموع ۵۲/۵۷۱ درصد واریانس کل پرسش‌نامه ثابت قدم اسلامی را برآورد می‌کند.

در نهایت، بر اساس تحلیل عاملی و مطالعات نظری می‌توان گفت: عوامل ثابت عبارت از: پنج عامل اساسی است که با توجه به معنای مندرج در سؤال‌های مربوط به هر عامل، می‌توان آنها را نامگذاری نمود. در جدول ۶ اطلاعات مربوط به گویه‌های نهایی و بارعاملی آنها و چگونگی جای‌گیری در عوامل به همراه نام منتخب برای هر یک از عوامل آمده است.

جدول ۶. نامگذاری عوامل به همراه گویه‌ها

عامل	ش سؤال	گویه	بار عاملی	عنوان عامل
عامل اول	۸	اگر در کاری موفق نشوم، معمولاً به راحتی منصرف می‌شوم.	۰/۶۳۵	مصمم بودن
	۱۲	معمولاً وقتی کاری را شروع می‌کنم، اراده‌ای برای به سرانجام رساندن آن ندارم.	۰/۵۶۲	
	۱۳	وقتی بخواهم کاری را انجام دهم، آن را به وقت دیگری محول نمی‌کنم.	۰/۵۶۹	
	۱۵	خیلی از اوقات حوصله انجام کارهای سخت را ندارم.	۰/۵۸۱	
	۱۶	توانسته‌ام با اراده‌ای قوی برخی عادات بدم را کنار بگذارم.	۰/۴۶۹	
	۲۵	دوستانم مرا فرد با اراده و مصممی می‌دانند.	۰/۵۰۲	
	۲۷	وقتی قصد می‌کنم کارهایم را در سر وقت انجام دهم، فقط چند روز اول موفق به این کار می‌شوم.	۰/۴۱۶	
عامل دوم	۵	در انجام کاری که با انگیزه الهی همراه است، ثابت قدم هستم.	۰/۴۶۵	هدف‌مداری متعالی
	۱۱	هدف من، کسب رضایت خدا در تمامی کارهایم است.	۰/۵۸۱	
	۱۹	حاضریم برای دفاع از دینم، تا جایی که نتوانم دارم ایستادگی کنم.	۰/۶۶۷	
	۲۱	بیشتر اوقات در انتخاب اهدافم، دچار حیرانی و سرگردانی هستم.	۰/۵۹۲	
	۲۰	از صمیم قلب به آنچه خداوند برایم مقدر کرده، راضی هستم.	۰/۵۴۲	
عامل سوم	۴	شبهات نتوانسته باعث شک من در اعتقادات دینی‌ام شود.	۰/۶۲۲	پایبندی به ارزش‌ها
	۹	خودم را مقید می‌دانم که هر روز قسمتی از وقتم را به عبادت اختصاص دهم.	۰/۴۸۰	

	۱۷	چون خدا و اهل بیت را ناظر بر اعمال می دانم گناه نمی کنم.	۰/۷۴۰
	۲۶	در رفتارهایم، مفید به عمل به دستورات دینی هستم.	۰/۴۰۸
عامل چهارم	۲	در راه رسیدن به اهدافم، سختی ها را تحمل می کنم.	۰/۴۸۲
	۶	حتی وقتی در زندگی فشار زیادی را تحمل می کنم، از خداوند شکایتی نمی کنم.	۰/۶۱۰
	۱۰	از شکست ها در زندگی، مأیوس نمی شوم.	۰/۳۸۴
	۲۲	در مشکلات، صبر کردن را بر غر زدن ترجیح می دهم.	۰/۵۹۴
	۲۴	معتقدم در هنگام سختی ها به جای ناله و زاری، باید به دنبال چاره بود.	۰/۷۵۸
عامل پنجم	۱	موقعیت های خوبی را در زندگی به خاطر تلاش زیادم به دست آورده ام.	۰/۴۹۰
	۳	خودم را فرد تنبلی نمی دانم.	۰/۵۳۰
	۷	خانواده ام مرا به خاطر پشتکارم تحسین می کنند.	۰/۴۷۱
	۱۴	گاهی به خاطر فشارهای اقتصادی از زندگی سیر می شوم.	۰/۶۱۶
	۱۸	بارها توبه کرده ام ولی به عهدهم با خدا پایبند نماندم.	۰/۴۴۷
	۲۳	بارها به خاطر اهمال در انجام کارها، از دست خودم عصبانی شده ام.	۰/۴۵۸

قبلاً بیان شد که یکی دیگر از روش های تعیین روایی سازه پرسش نامه، اندازه گیری همبستگی هر سؤال با نمره کل پرسش نامه و همبستگی میان عوامل استخراجی از شیوه تحلیل عاملی با هم و همبستگی هر یک با نمره کل پرسش نامه است. در اینجا، برای بررسی بیشتر روایی سازه پرسش نامه موارد مذکور مورد بررسی قرار گرفته است:

جدول ۷. نمرات همبستگی سوالات با نمره کل آزمون در اجرای نهایی

گویه	همبستگی با نمره کل	گویه	همبستگی با نمره کل	گویه	همبستگی با نمره کل	گویه	همبستگی با نمره کل
۱	۰/۴۴۱ ^{***}	۸	۰/۵۲۳ ^{***}	۱۵	۰/۴۶۴ ^{***}	۲۲	۰/۳۸۹ ^{***}
۲	۰/۴۶۲ ^{***}	۹	۰/۴۵۵ ^{***}	۱۶	۰/۴۵۷ ^{***}	۲۳	۰/۳۸۶ ^{***}
۳	۰/۴۶۶ ^{***}	۱۰	۰/۵۷۳ ^{***}	۱۷	۰/۶۰۹ ^{***}	۲۴	۰/۳۹۸ ^{***}
۴	۰/۳۲۷ ^{***}	۱۱	۰/۴۴۱ ^{***}	۱۸	۰/۴۴۳ ^{***}	۲۵	۰/۵۳۱ ^{***}
۵	۰/۵۰۵ ^{***}	۱۲	۰/۵۴۷ ^{***}	۱۹	۰/۴۴۰ ^{***}	۲۶	۰/۵۰۹ ^{***}
۶	۰/۳۸۶ ^{***}	۱۳	۰/۵۶۵ ^{***}	۲۰	۰/۵۲۴ ^{***}	۲۷	۰/۳۳۱ ^{***}
۷	۰/۴۶۳ ^{***}	۱۴	۰/۳۵۲ ^{***}	۲۱	۰/۳۷۵ ^{***}		

بر اساس آماره های موجود در جدول، همه سوالات با نمره کل آزمون دارای همبستگی مثبت معنادار در سطح ۰/۰۱ هستند و این امر نشان از اعتبار بالای آزمون می باشد. برای بررسی روایی سازه، همچنین همبستگی میان عوامل با هم و با نمره کل آزمون مورد سنجش قرار گرفت که نتایج مربوط به آن در جدول ۸ آمده است.

جدول ۸. ماتریس همبستگی عوامل با هم و با نمره کل

نمره کل	عامل ۱	عامل ۲	عامل ۳	عامل ۴	عامل ۵
عامل ۱	۱				
عامل ۲	۰/۴۵۶ ^{***}	۱			
عامل ۳	۰/۴۹۷ ^{***}	۰/۴۹۸ ^{***}	۱		
عامل ۴	۰/۳۸۴ ^{***}	۰/۴۰۱ ^{***}	۰/۴۱۳ ^{***}	۱	
عامل ۵	۰/۴۹۳ ^{***}	۰/۳۶۱ ^{***}	۰/۳۶۱ ^{***}	۰/۳۱۸ ^{***}	۱
نمره کل	۰/۸۴۲ ^{***}	۰/۶۶۵ ^{***}	۰/۷۰۰ ^{***}	۰/۶۵۵ ^{***}	۰/۷۳۲ ^{***}

همان‌گونه که در جدول ۸ ملاحظه می‌شود، بین تمام عوامل ثابت قدم اسلامی با هم و با نمره کل، همبستگی مثبت معنادار در سطح ۰/۰۱ وجود دارد. ضمناً همبستگی میان عوامل پنج‌گانه کمتر از همبستگی بین هریک از عوامل با کل پرسش‌نامه می‌باشد که مجموع این نتایج روایی سازه پرسش‌نامه را تأیید می‌کند.

برای سنجش قابلیت اعتبار آزمون، از روش همسانی درونی استفاده شد و برای برآورد همسانی درونی آزمون در این پژوهش، از روش آلفای کرونباخ بهره گرفته شد. نتیجه آن چنین شد که آلفای این پرسش‌نامه در اجرای نهایی، ۰/۸۴۵ بود که این نشانگر اعتبار بالایی آزمون است. همچنین، برای سنجش اعتبار و پایایی آزمون، آلفای کرونباخ دونیمه پرسش‌نامه نیز سنجیده شد و همبستگی بین آنها به دست آمد. همچنین از ضریب اسپیرمن - براون و ضریب دونیمه‌سازی گاتمن استفاده گردید که نتایج آن در جدول ۹ قابل مشاهده است.

جدول ۹. آماره‌های اعتبار پرسش‌نامه ثابت قدم اسلامی در مرحله نهایی

۰/۷۶۰	مقدار	نیمه اول	آلفای کرونباخ
۱۴	تعداد گویه‌ها		
۰/۷۱۲	مقدار	نیمه دوم	
۱۳	تعداد گویه‌ها		
۲۷	مجموع گویه‌ها		
۰/۶۹۹	همبستگی بین دو فرم		
۰/۸۲۳	تساوی تعداد گویه‌ها		
۰/۸۲۳	عدم تساوی تعداد گویه‌ها		
۰/۸۱۹	ضریب دونیمه‌سازی گاتمن		
نیمه اول: گویه‌های ۱ تا ۱۴، نیمه دوم: گویه‌های ۱۵ تا ۲۷			

همان‌طور که در جدول ۹ آمده است، ضریب اسپیرمن - براون در اجرای اصلی برابر با ۰/۸۲۳ است؛ و میزان همسانی درونی بر اساس ضریب دونیمه‌سازی گاتمن در این مرحله ۰/۸۱۹ است. همچنین، همبستگی بین دو فرم در اجرای نهایی برابر با ۰/۶۹۹ است و ضریب آلفای نیمه اول ۰/۷۶۰ و ضریب آلفای نیمه دوم ۰/۷۱۲ است. بنابراین، همسانی درونی پرسش‌نامه ثابت قدم در مرحله نهایی از سطح بالایی برخوردار است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، ساخت پرسش‌نامه ثابت قدم بر اساس منابع معتبر اسلامی و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن بوده است. طی کردن گام‌های روشمند و نظام‌یافته در فرایند ساخت پرسش‌نامه، روایی و اعتبار آن را به‌عنوان ابزار دقیق سنجش علمی رقم می‌زند. با رعایت استانداردهای علمی مقیاس‌سازی، می‌توان به نتیجه سنجش اعتماد کرد. بنابراین، با توجه اینکه همه شرایط علمی در ساخت پرسش‌نامه ثابت قدم رعایت گردید، اعتبار آن نیز مورد تأیید قرار گرفت. این پرسش‌نامه، بر اساس پشتوانه تحلیل نظری و دین‌شناختی جامع‌نگر، تهیه و در فرایند روایی سنجی و اعتباریابی قرار گرفت. گزاره‌های این پرسش‌نامه به گونه‌ای طراحی گردید که بتواند نشانگرهای

مناسبی برای اندازه‌گیری مفهوم ثبات قدم باشد و ۳۶ گویه آن به تأیید ۲۰ نفر از کارشناسان متخصص رسید و روایی محتوایی آن تأیید شد.

نتایج پژوهش در روایی‌سنجی پرسش‌نامه، با بهره‌گیری از همه شاخص‌های روایی، نشان داد که پرسش‌نامه ثبات قدم اسلامی از روایی لازم و البته در سطح بالایی برخوردار است که نتایج مربوط به آن در بحث یافته‌ها گذشت.

مؤلفه‌های نظری استخراج شده از منابع اسلامی، درباره ثبات قدم نشان می‌دهد که این مفهوم از هفت مؤلفه و ویژگی اصلی تشکیل شده است که عبارتند از: هدف‌مداری الهی، عزم، یقین، تبعیت از مراجع دینی، جدیت در عمل، ایستادگی مداوم، شکیبایی. یافته‌های پژوهش از تحلیل عاملی نشان داد که پرسش‌نامه ثبات قدم اسلامی از پنج عامل تشکیل شده است که بر اساس خصوصیات ذیل این‌چنین نامگذاری می‌گردند:

۱. **مصمم بودن:** برخورداری از قدرت اراده قوی و حوصله کافی برای به سرانجام رساندن و رها نکردن کاری که شخص شروع کرده است و محول نکردن آن به وقتی دیگر.

۲. **هدف‌مداری متعالی:** داشتن هدف و ایستادگی و پایداری در جهت اهداف عالی که سرآمد آنان اهدافی است که با انگیزه الهی و در جهت تعالی فرد است.

۳. **پابندی به ارزش‌ها:** پابندی و تبعیت از ارزش‌های تعیین شده توسط مراجع مورد احترام و اعتماد دینی که بر اساس منابع اسلامی، خدا، پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام می‌باشند.

۴. **شکیبایی:** به جان خریدن سختی‌ها و مشکلات در راه رسیدن به اهداف والا و مأیوس نشدن از شکست‌ها و ناکامی‌ها، عدم انفعال در برابر موانع.

۵. **تلاش پایدار:** جدیت و تبلی نکردن در انجام امور، تلاش مضاعف و دست‌نکشیدن از فعالیت که با پایداری بر تلاش در راه رسیدن به هدف میسر می‌شود.

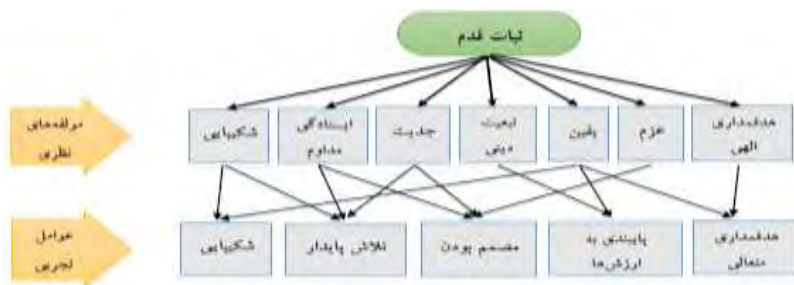
مقایسه مؤلفه‌های به‌دست‌آمده در سطح نظری، با عوامل استخراج شده به روش تحلیل عاملی به دو مطلب اشاره دارد:

۱. برای استخراج مؤلفه‌های نظری و عوامل تجربی دو فرایند متفاوت طی شد: فرایند استخراج مؤلفه‌ها با رجوع به کتب لغت، منابع اسلامی، کشف مؤلفه‌ها، ارائه به کارشناس، گویه‌سازی و تحلیل مطابقت و ضرورت مؤلفه‌ها و گویه‌ها و مستندات صورت می‌پذیرد و عملیات تحلیل عاملی، تحلیل نرم‌افزاری مبتنی بر پاسخ‌های آزمودنی‌ها به گویه‌هاست. از این رو، می‌توان گفت: این عملیات تحلیل عاملی بوده است که گویه‌ها را در تعداد کمتری از عوامل در کنار یکدیگر قرار داده است. این اتفاق نیز معلول پاسخ آزمودنی‌ها است؛ به این معنی که علی‌رغم تأیید محتوایی سؤالات توسط کارشناسان، احتمالاً در برخی سؤالات، آزمودنی‌ها برداشت یکسانی از برخی سؤالات داشته و پاسخ مشابهی را ارائه داده باشند. در نتیجه در تحلیل عاملی، سؤالات همپوش از عوامل مختلف، تحت یک عامل قرار گرفته‌اند و این موضوع منجر به حذف دو عامل نظری گردیده است و یا در مواردی که

گویه‌های متعدد در چند عامل از الفاظ نسبتاً نزدیک برخوردار بوده‌اند، نرم‌افزار این گویه‌ها را تحت یک عامل قرار دهد. نمونه‌هایی از این تداخل در تفسیر دوم بیان می‌گردد.

۲. با بررسی‌های انجام گرفته توسط محقق، معلوم شد که اگرچه تعداد عوامل به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی کمتر از تعداد عوامل نظری است، اما ساختار ابتدایی مؤلفه‌های ثبات قدم اسلامی پس از تحلیل عاملی نیز پابرجا مانده و مؤلفه‌ها با ترکیبی جدید، عوامل را تشکیل داده‌اند. از این‌رو، بیشتر بودن تعداد مؤلفه‌ها در قسمت نظری، دلیلی بر متفاوت بودن نمی‌شود؛ چراکه ممکن است برخی مؤلفه‌ها با برخی دیگر، همپوشانی داشته باشند و با یکدیگر ادغام شده باشند و یا گویه‌های برخی مؤلفه‌ها در عوامل دیگر جای گرفته باشند و نیازمند به تغییر نام باشد. همچنان که این اتفاق در برخی مؤلفه‌ها افتاده است. برای نمونه، در عامل اول می‌توان گفت: این عامل ترکیبی است از گویه‌هایی که مرتبط با مفهوم قصد و اراده هستند؛ حال یا واژگان نزدیک به این معنا را دارند و یا مفهوم مرتبط با آن را به خواننده و آزمودنی القا می‌کنند. به همین دلیل، تمامی گویه‌های مؤلفه عزم و برخی گویه‌های مؤلفه جدیت در عمل مانند اینکه «خیلی از اوقات حوصله انجام کارهای سخت را ندارم» و یک گویه مؤلفه ایستادگی مداوم «اگر در کاری موفق نشوم معمولاً به راحتی منصرف می‌شوم»، در این عامل جمع شده است. در عامل دوم، پس از انجام عملیات تحلیل عاملی، تمامی گویه‌های مؤلفه هدفمندی الهی در یک عامل جمع شدند، ولی چون یک گویه از مؤلفه یقین، یعنی «بسیاری اوقات در انتخاب اهدافم دچار حیرانی و سرگردانی هستم»، هم در این عامل بار گرفته بود، نام این مؤلفه را به «هدفمندی متعالی» تغییر دادیم تا عنوان جامع‌تری باشد.

در عامل سوم، تمامی گویه‌های مؤلفه تبعیت از مراجع دینی و یک گویه مؤلفه یقین جمع شد و این نام برای آن انتخاب شد. در عامل چهارم، تمامی گویه‌های مؤلفه شکیبایی تکرار شد و همین نام تکرار شد. عامل پنجم، نیز ترکیبی است از دو عامل ایستادگی مداوم و جدیت در عمل. البته در گویه‌هایی که مستقیماً مرتبط به حوزه عمل و تلاش هستند مانند اینکه «خودم را فرد تبدیلی نمی‌دانم». دو گویه نیز در این عامل نیاز به توضیح بیشتر دارد. اولین گویه، «گاهی به خاطر فشارهای اقتصادی از زندگی سیر می‌شوم» است که در ابتدا از گویه‌های مؤلفه شکیبایی بود ولی پس از تحلیل عاملی در این عامل بار گرفت. به نظر می‌رسد که علت این اتفاق این است، کسی که از زندگی سیر شود، دست از تلاش برمی‌دارد و احساس ناتوانی می‌کند. ولی در ثبات قدم آنچه اهمیت دارد، تلاش مکرر تا رسیدن به مطلوب و پشت سر گذاشتن سختی‌هاست و از این نظر جای گرفتن این گویه در این عامل منطقی به نظر می‌رسد. گویه دوم عبارت است از: «بارها توبه کرده‌ام ولی به عهدهم با خدا پایبند نماندم». در ظاهر امر ممکن است از این گویه، پایبندی به ارزش‌ها استنباط شود، ولی از آنجاکه این گویه معکوس است، مفهوم آن این است که شخص تلاشی دارد ولی پایدار نیست و پس از مدتی آن را رها می‌کند. به عبارت دیگر، عزم و اراده هست ولی پایداری نیست. نمودار ۱ چگونگی ترکیب مؤلفه‌های نظری و تشکیل عوامل ثبات قدم را نشان می‌دهد:

نمودار ۱. ترکیب مؤلفه‌های نظری و تشکیل عوامل ثبات قدم

لازم است در آخر به این پرسش پاسخ داده شود که آیا پرسش‌نامه ثبات قدم، بر اساس منابع اسلامی، صرفاً ثبات قدم در امور دینی را می‌سنجد، یا ثبات قدم به معنای عام آن را؟

عوامل ثبات قدم بر اساس منابع اسلامی با سه عامل در منابع روان‌شناختی مشترک است؛ یعنی در سنجش میزان تلاش پایدار فرد و تنبلی نکردن، میزان شکیبایی در برابر مشکلات، سختی‌ها و موانع و سنجش میزان مصمم بودن و رغبت فرد، پرسش‌نامه ثبات قدم اسلامی همان چیزی را می‌سنجد که پرسش‌نامه‌های ساخته شده ثبات قدم مبتنی بر مفاهیم روان‌شناختی می‌سنجد. همبستگی بالای بین پرسش‌نامه ثبات قدم اسلامی و پرسش‌نامه ثبات قدم داکورث و کوئین (۰/۶۹۳) شاهی بر این مدعاست. بر این اساس، می‌توان گفت: پرسش‌نامه ثبات قدم جنبه عمومی ثبات قدم را می‌سنجد.

در اصل لزوم هدف‌مداری نیز هر دو منبع مشترکند، ولی بر اساس تبیین‌هایی که انجام گرفت، در منابع اسلامی هدف باید مبتنی بر کسب رضایت الهی باشد و در جهت تعالی انسان، پس هر هدفی ارزش‌پایداری ندارد. با این حال، یک گویه در عامل هدف‌مداری متعالی، اصل وجود هدف برای فرد را می‌سنجد.

آنچه به عنوان عامل اصلی متمایز میان پرسش‌نامه ثبات قدم اسلامی و پرسش‌نامه ثبات قدم روان‌شناختی است، وجود عامل پایبندی به ارزش‌هاست. البته پایبندی به ارزش‌ها منحصر به انجام امور دینی نیست، بلکه به این معناست که فرد در هر رفتاری که انجام می‌دهد از ارزش‌های بیان شده در منابع دینی بر اساس تبیینی که انجام شد، تبعیت کند. از این رو، ممکن است شخصی در انجام امور روزمره خود، پشتکار بسیاری زیادی داشته باشد، ولی پایبندی به ارزش‌ها نداشته باشد که بر اساس منابع اسلامی چنین پشتکاری «ثبات قدم» نامیده نمی‌شود و یا می‌توان گفت: ثبات قدم ارزش‌مدار نیست.

منابع

- نهج البلاغه، ۱۴۱۴ق، ترجمه صبحی صالح، قم، هجرت.
- ژندایک، رابرت ال، ۱۳۷۵، *روان‌سنجی کاربردی*، ترجمه حیدرعلی هومن، چ سوم، تهران، دانشگاه تهران.
- جوادی‌آملی، عبدالله، ۱۳۹۳، *تسنیه؛ تفسیر قرآن کریم*، قم، اسراء.
- دلاور، علی، ۱۳۸۰، *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*، تهران، رشد.
- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۳، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
- راغب‌اصفهانی، حسین‌بن‌محمد، ۱۴۱۲ق، *مفردات ألفاظ القرآن*، بیروت، دارالقلم.
- سیحانی‌فرده یاسر و مریم اخوان خرازیان، ۱۳۹۱، *تحلیل عاملی، مدل‌سازی معادلات ساختاری و چندسطحی*، تهران، دانشگاه امام صادق.
- سرمد، زهره و همکاران، ۱۳۹۵، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، تهران، نشر آگه.
- سلیگمن، مارتین، ۱۳۸۹، *شادمانی درونی روان‌شناسی مثبت‌گرا در خدمت خشنودی پایدار*، ترجمه مصطفی تبریزی، تهران، دانژه.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۳۷۴، *تفسیر المیزان*، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی، قم، جامعه مدرسین.
- طباطبائی، سیدمحمدکاظم، ۱۳۹۰، *منطق فهم حدیث*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- فتحی‌آشتیانی، علی، ۱۳۹۵، *آزمون‌های روان‌شناختی*، تهران، بعثت.
- قرشی بنایی، علی اکبر، ۱۴۱۲ق، *قاموس قرآن*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- کلینی، محمدبن‌یعقوب، ۱۴۲۹ق، *الکافی*، قم، دارالحدیث.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ق، *بحارالانوار*، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
- محققی، حسین و پریا قاسمی، ۱۳۹۵، «پیش‌بینی ثبات قدم دانشجویان بر اساس چارچوب ذهنی»، *راهبردهای شناختی در یادگیری*، سال چهارم، ش ۶ ص ۱۱۹-۱۲۹.
- مصطفوی، حسن، ۱۳۶۸، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مظاهری، حسین، ۱۳۸۳، *کاوشی نو در اخلاق اسلامی و شؤون حکمت عملی*، تهران، ذکر.
- معین، محمد، ۱۳۶۰، *فرهنگ فارسی*، تهران، امیرکبیر.
- موسوی خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۸۲، *شرح حدیث جنود عقل و جهل*، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- نادری، عزت‌الله و مریم سیف نراقی، ۱۳۸۷، *روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی*، تهران، ارسباران.
- Duckworth, A. L, et al, 2007, Grit: Perseverance and Passion for Long-Term Goals, *Journal of Personality and Social Psychology*, v. 92, n. 6, p. 1087-1101.
- Duckworth, A. L, & Quinn, P. D, 2009, Development and Validation of the Short Grit Scale (Grit-S), *Journal of Personality Assessment*, 91(2), p. 166-174.
- Joseph, Stephen, 2015, *Positive Psychology in Practice*, Hoboken, NJ: Wiley.
- Lopez, S. J, 2009, *The encyclopedia of positive psychology*, New York, NY:Wiley-Blackwell.
- Lopez, S. J, & Snyder, C. R, 2003, *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures*, Washington, DC: American Psychological Association.
- Lucas. Gale M, et al, 2015, When the going gets tough: Grit predicts costly perseveranc, *Journal of Research in Personality*, v. 59, p. 15-22.
- Peterson, C, & Seligman, M. E. P, 2004, *Character strengths and virtues: A handbook and classification*, Oxford, England, Oxford University Press.
- Mulaik, S, et al, 2010, *Evaluational of goodness of fit indices for structural equation models*, Psychological Bulletin.
- Snyder c. R, & Lopez S. J, 2007, *Positive Psychology The Scientific and Practical Explorations of Human Strengths*, London, Sage Publications India Pvt. Ltd.
- Seligman, M, & Csikszentmihalyi, M, 2000, *positive psychology: An introduction*, American psychologist.
- Turnbull, J, & et al, 2010, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, oxford university prees.
- Von Culin, Katherine R, et al, 2014, Unpacking grit: Motivational correlates of perseverance and passion for long-term goals, *The Journal of Positive Psychology*, v.9, p. 1-7.

بررسی تأثیر دوره کوتاه مدت دعا کردن در موقعیت پذیرش هیجان بر میزان خلق و تهی شدن من در نمونه غیر بالینی

na.Yarollahi@shirazu.ac.ir

Shairigm@gmail.com

کجه نعمت‌اله یاراله‌ی / دانشجوی دکتری روان‌شناسی بالینی دانشگاه شیراز

محمدرضا شعیری / دانشیار گروه روان‌شناسی دانشگاه شاهد

دریافت: ۱۳۹۶/۰۴/۰۸ - پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۰۲

چکیده

هدف این پژوهش، تعیین تأثیر دوره کوتاه مدت دعا کردن در موقعیت پذیرش هیجانی بر میزان خلق و تهی شدن من در نمونه غیر بالینی بود. این پژوهش از نوع نیمه آزمایشی است و از طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون و گروه کنترل استفاده شد. تعداد ۵۲ دانشجو به صورت تصادفی انتخاب و در سه گروه: پذیرش / دعا کردن (گروه ۱)، پذیرش / کنترل (گروه ۲) و کنترل / کنترل (گروه ۳) جایگزین شدند. پس از تکمیل پرسش‌نامه‌های سلامت عمومی، نگرش سنج دینی و پذیرش و عمل؛ میزان خلق و عملکرد خودکنترلی فرد (آزمون استروپ) مورد اندازه‌گیری قرار گرفت. سپس، برای آزمودنی کلیپ‌های هیجانی پخش شد که افراد دو گروه نخست می‌بایست طی آن هیجان‌اتشان را بپذیرند و گروه سوم کلیپ‌ها را طبق روال عادی تماشا کردند. در مرحله بعد، گروه اول به دعا کردن می‌پرداخت، در حالی که افراد گروه‌های دیگر کار خاصی انجام نمی‌دادند. پس از ارزیابی مجدد خلق و عملکرد خودکنترلی استروپ، نتایج تفاوت معناداری در عملکرد خودکنترلی سه گروه نشان نداد. همچنین، گروه‌ها در بُعد منفی مقیاس خلق تفاوت معناداری با یکدیگر نداشتند؛ اما میزان خلق مثبت، آرامش و شادکامی در گروه پذیرش / دعا نسبت به دو گروه دیگر بیشتر بود.

کلیدواژه‌ها: دعا کردن، پذیرش هیجانی، تهی شدن من، خودکنترلی، خلق.